מנורת המאור — גדולת גמילות חסדים א

בענין גמילות חסדים

שמעון הצדיק היה משיירי כנסת הגדולה. הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד, על התורה, ועל העבודה, ועל גמילות חסדים. וגרסי' בפרקי ר' אליעזר אמ' הב"ה למלאכי השרת, בואו ונגמול חסד לאדם ולעזרו, שעל מדת גמילות חסדים העולם קיים, שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה. ושלשה דברים אלו שהעולם קיים עליהם, שהם תורה ועבודה וגמילות חסדים, שלשתם נאמרו בכל אחד ואחד משלש פסוקים, שהן אחד בתורה ושני בנביאים ושלישי בכתובים. בתורה, דכתי' (שמות טו, יג) נחית בחסדך עם זו גאלת נהלת בעזך אל נוה קדשך. בחסדך, זו גמילות חסדים, בעזך זו תורה, שנא' (תהלים כט, יא) ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. אל נוה קדשך, זה בית המקדש ששם העבודה, שנא' (ישעיהו לג, כ) חזה ציון קרית מועדנו עיניך תראינה ירושלם נוה שאנן אהל בל יצען וגו'. בנביאים, דכתי' (ישעיהו נא, טז) ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך, [זו תורה], לנטוע שמים וליסוד ארץ, זו גמילות חסדים, שעליה העולם קיים, ולאמר לציון עמי אתה, זה בית המקדש, ששם העבודה. בכתובים, דכתי' (משלי כ, כח) חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחסד כסאו. חסד, זו גמילות חסדים, ואמת, זו תורה, דכתי' (מלאכי ב, ו) תורת אמת היתה בפיהו, כסאו, זה בית המקדש ששם העבודה, שנא' (ירמיהו יז, יב) כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו. אמ' הב"ה, חביבין לפני גמילות חסדים מזבחים ומעולות שהן מקריבין לפני על גבי המזבח, שנא' (הושע ו, ו) כי חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות. וגרסינן באבות דר' נתן מנין שגמילות חסדים מלאה הארץ, שנא' (תהלים קיט, סד) חסדך ה' מלאה הארץ, ומנין שהוא מן הארץ ועד לרקיע, שנא' (תהלים נז, יא) כי גדול עד שמים חסדך, ומנין שהוא למעלה מן הרקיע, שנא' (תהלים קח, ה) כי גדול מעל שמים חסדך, ומנין שהוא מסוף העולם ועד סופו, שנא' (תהלים קג, יז) וחסד ה' מעולם עד עולם על יראיו וצדקתו לבני בנים.

גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה. שהצדקה בממונו של אדם, וגמילות חסדים בגופו ובממונו. והצדקה עם החיים בלבד, וגמילות חסדים עם החיים ועם המתים, דכתי' (רות ב, כ) ברוך ה' אשר לא עזב חסדו את החיים ואת המתים, וכתיב (רות א, ח) יעש ה' עמכם חסד כאשר עשיתם עם המתים ועמדי. הצדקה עם העניים בלבד, וגמילות חסדים עם העניים ועם העשירים. א"ר יוחנן אין אנו יודעים איזה חביב, גמילות חסדים או צדקה, כשהוא אומר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני בנים, הוי אומר גמילות חסדים חביבה. פי' בזכות גמילות חסדים הב"ה עושה חסד עם האדם מעולם ועד עולם, אבל זכות הצדקה מגינה עד בני בנים בלבד. וגמילות חסדים שאדם עושה עם החיים, איפשר שישלמו לו אותם האנשים שגמל עמהם כמעשיו, או מהללים ומשבחים אותו, אבל גמילות חסדים שאדם עושה עם המתים, אין מתן שכרו אלא מהב"ה, מפני שהוא עושה לשם שמים, דתניא אי זו היא גמילות חסדים שהיא לשם שמים, הוי אומר זו גמילות חסדים שאדם עושה עם המתים.

ועוד גרסי' בפרקי ר' אליעזר בפרק שבע עשרה, מאין אנו למדין גמילות חסדים, מהב"ה, שהוא בעצמו גמל חסד למשה ואהרן וקברן בידו. ואלמלא הדבר כתוב, אי איפשר לאומרו, שנא' (דברים לד, ו) ויקבור אותו בגיא. רבן גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא אומר, לא על משה בלבד גמל הב"ה חסד, אלא אף על אהרן. כשעלו להור ההר, היו מרננין כל שבטי ישראל ואומרים, הניחו אהרן בהור ההר וירדו להם, ולא האמינו שגוע. לגמול לו חסד מה עשה הב"ה, נטל ארונו של אהרן והעבירו מעל המחנה, וראו כל ישראל ארונו של אהרן פורח באויר, והאמינו כי גוע וגמלו חסד עמו, שנא' (במדבר כ, כט) ויראו כל העדה כי גוע אהרן ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל. ולמשה לא גמלו חסד אלא אנשים בלבד, שנא' (דברים לד, ח) ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב, ולאהרן גמלו חסד האנשים והנשים והטף, שנא' (במדבר כ, כט) ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל, מפני שהיה אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומכניס שלום בין אדם לחבירו, בין איש לאשתו. וגרסי' במ' יומא ירושלמי כתיב (דברים י, ו) ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן ויקבר שם. וכי במוסרה שם מת אהרן, והלא בהור ההר מת, שנא' (במדבר לג, לח) ויעל אהרן אל הור ההר על פי ה' וימת שם וגו'. אלא כיון שמת אהרן ע"ה נסתלקו ענני כבוד, ובקשו כנענים להתגרות בישראל, שנא' (במדבר כא, א) וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים. מהו האתרים, מת התיר שבהם שהוא תר להם הדרך, פי' מת אהרן ע"ה, שהיו ענני כבוד תרין לישראל את הדרך בזכותו. מיד אמרו כנעניים, בואו ונתגרה להם, ובקשו ישראל חזור למצרים, וחזרו לאחוריהם שמונה מסעות, ורץ אחריהם שבטו של לוי והרג מהם שבעה עשר משפחות. אף הם הרגו ממנו ארבעה, הה"ד לעמרמי ליצהרי לחברוני לעוזיאלי. אימתי חזרו, בימי דוד, הה"ד יפרח בימיו צדיק. אמרו ישראל במוסרה, מי גרם לנו הדמים הללו. אמרו, על שלא עשינו חסד עם אהרן הצדיק שמת בהר ההר ולא עשינו לו הספד כראוי. אמרו, בואו ונספודהו במוסרה. מיד ישבו וקשרו לו הספד, וגמלו לצדיק חסד. והעלה עליהם הכתו' כאלו מת שם ונקבר שם, ללמדך כמה הוא זכותן של גומלי חסדים וכמה הוא עונשן של מי שאינן גומלי חסדים.

ר' יוסי אומר, שבעת ימי האבל מנין אנו למדין, מיעקב אבינו ע"ה, שעשה לו יוסף בנו שבעת ימי האבל, שנא' (בראשית נ, י) ויעש לאביו אבל שבעת ימים. ועלו כל גדודי המלכות עמו, שנא' (בראשית נ, ט) ויעל עמו גם רכב גם פרשים ויהי המחנה כבד מאד. אמ' להם הב"ה, אתם גמלתם חסד עם יעקב עבדי, אף אני נותן לכם ולבניכם בעולם הזה שכר טוב. כשמתו מצרים בים, לא טבעו, אלא זכו להקבר, שנא' (שמות טו, יב) נטית ימינך תבלעמו ארץ.

גמילות חסדים מנין אנו למדין, מאיזבל. שהיה ביתה סמוך לשוק, וכל חתן שהיה עובר בשוק, היתה יוצאה מביתה ומצלצלת בכפיה ומהלכת עשר צעדות, וכל מת שהיה עובר בשוק, היתה יוצאה מביתה וממחת בכפי ידיה ומקוננת בפיה ומהלכת אחריו. וניבא עליה אליהו זכור לטוב ואמ', הכלבים יאכלו את איזבל בחלק יזרעאל, והאיברים שהיו גומלין חסד, לא שלטו בהם הכלבים, שנא' (מלכים ב ט, לה) וילכו לקוברה ולא מצאו כי אם הגולגולת והרגלים וכפות הידים.

גמילות חסדים מנין אנו למדין, מאנשי יבש גלעד ומחצי שבט המנשה. כשנהרג שאול ובניו אמרו, מי שהצילנו מחרפת בני עמון אין אנו חייבין לגמול לו חסד. עמדו כל הגבורים שבהם והלכו כל הלילה, שנא' (שמואל א לא, יב) ויקומו כל איש חיל וילכו כל הלילה ויקחו את גופת שאול ואת גופת בנו ויביאום יבשה ויקברום. לאבלים מנחמין ביין, שנא' (משלי לא, ו) תנו שכר לאבד ויין למרי נפש, ואנשי יבש גלעד היו גומלין חסד עם שאול ועם בניו בצום ובכי ומספד, שנא' (שמואל א לא, יג) ויצומו שבעת ימים. אמ' להם הב"ה, אתם גמלתם חסד עם שאול ועם בניו, אני אתן שכרכם לעתיד לבא,

כשאני עתיד לקבץ את ישראל מארבע כנפות העולם, ראשון אני מקבץ את שבט מנשה, שנא' (תהלים ס, ט) לי גלעד ולי מנשה ואפרים מעוז ראשי יהודה מחוקקי.

ר' פנחס אומר, לאחר שנהרג שאול ובניו, בא רעב בימי דוד בארץ ישראל שלש שנים, שנה אחר שנה. בשנה ראשונה עלו ישראל לרגל. אמ' להם דוד, צאו וראו שמא יש בכם עובדי ע"ז, שבעון עובדי ע"ז הגשמים נעצרין, שנא' (דברים יא, טז) השמרו להם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחויתם להם, וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר. יצאו ובדקו ולא מצאו. בשניה עלו לרגל. אמ' להם דוד, צאו וראו אם יש בכם מגלה עריות, שבעון גלוי עריות הגשמים נעצרין, שנא' (ירמיהו ג, ב) ותחניפי ארץ בתזונתך וגו', מה כתי' תמן, וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך. בדקו ולא מצאו. בשנה השלישית עלו ישראל לרגל. אמ' להם דוד, צאו וראו אם יש בכם שופכי דמים, שבעון שופכי דמים הגשמים נעצרין, שנא' (במדבר לה, לג) ולא תחניפו את הארץ. בדקו ולא מצאו. אמ' דוד, מכאן ואילך אין הדבר תלוי אלא בי. עמד דוד והיה מתפלל לפני הב"ה. ואמ' לו, על שאול ועל יהונתן בנו, שבימיו לא נעשה ע"ז בארץ. מיד עמד דוד, ולקח כל חכמי ישראל וגדוליהם, ועברו את הירדן ובאו ליבש גלעד, ומצאו את גוית שאול ואת יהונתן בנו, שלא שלטה בהם רמה, שנא' (תהלים לד, כא) שומר כל עצמותיו אחת מהנה לא נשברה. ולקחו גופת שאול ויהונתן ונתנו אותם בארון ועברו את הירדן, שנא' (שמואל ב כא, יד) ויקברו את שאול ויהונתן בנו. וצוה המלך והיו מעבירין ארונו של שאול בכל גבול ישראל, בכל שבט ושבט. והיה הגבול שנכנס בו ארונו של שאול, היו יוצאין הם ובניהם ובנותיהם ונשיהם וגומלין לו חסד, כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתן בגמילות חסדים, עד שבא לגבול ירושלים ולארץ בנימן, שנא' (שמואל ב כא, יד) ויקברו את עצמות שאול ויהונתן בנו. כיון שראה הב"ה שגמלו חסד כל ישראל, מיד נתמלא רחמים ונתן מטר על הארץ, שנא' (שמואל ב כא, יד) ויעתר אלהים לארץ אחרי כן.

וגרסי' במ' שוטה ירושלמי ר' נתנאל אומר, קודם שלש מאות שנה עד שלא נולד יאשיהו נקרא שמו, שנא' (מלכים א יג, ב) הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו. ובן שמונה שנים מלך. ונער בן שמונה שנים מה תהיה דעתו, ושיבר את המצבות וכתת את האשרים וגידע את הפסילים, והיתה זכותו מבהקת לפני כסא הכבוד. ובשביל הרעה שהיו עושין בסתר, נאסף הצדיק. ונאספו כל אנשי יהודה וירושלם, וירמיה הנביא גמל חסד עם יאשיהו, שנאמר (דברי הימים ב לה, כה) ויקונן ירמיהו על יאשיהו. וכן קבלו עליהם כל ישראל להיות גומלים חסדים לכל חכמי ישראל וגדוליהם, ויתנום לחוק לבני ישראל.

ראה שלמה ע"ה שמדת גמילות חסדים גדולה לפני המקום, וכשבנה בית המקדש בנה בו שלשה שערים, אחד לחתנים, ואחד לאבלים ולמנודים, ואחד שהיו כל ישראל נכנסין בו. והיו כל ישראל הולכים בשבתות ובימים טובים ויושבין בין שני שערים הללו. והנכנס בשער חתנים, היו יודעין שהוא חתן, והם אומרין לו, מי ששיכן שמו בבית הזה ישמחך בבנים. ואם היה נכנס בשער האבלים, ומכוסה שפמו, היו יודעין שהוא [אבל, והיו אומרים לו, השוכן בבית הזה הוא ישמחך וינחמך. והנכנס בשער האבלים שלא היה מכסה שפמו היו יודעין שהוא מנודה], והן אומרים לו, השוכן בבית הזה יתן בלבך לשמוע לדברי חבירך ויקריבוך, כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתן בגמילות חסדים. משחרב בית המקדש, התקינו שיהיו חתנים ואבלים נכנסין בבתי כניסיות ובבתי מדרשות, ואנשי המקום רואין את החתן ושמחים עמו ורואין את האבל ומנחמין אותו ויושבין עמו על הארץ, כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתן בגמילות חסדים.

וגרסי' במ' שוטה בפרק קמא, מי לנו גדול מיוסף שלא נתעסק בו אלא משה, מי לנו גדול ממשה שלא נתעסק בו אלא הב"ה, שנא' (דברים לד, ו) ויקבור אותו בגיא. ולא על משה בלבד אמרו, אלא על כל הצדיקים, שנא והלך לפניו צדקך כבוד ה' יאספך. ת"ר בוא וראה כמה חביבות המצות על משה רבינו ע"ה, שכל זמן שישראל מתעסקין בבות מצרים, משה מתעסק במצוה, והיה משתדל ליטול עצמותיו של יוסף להעלות אותן לארץ ישראל, כדי שיהיו ישראל נקיים מן השבועה, שנא' (בראשית נ, כה) וישבע יוסף את בני ישראל לאמר. ולפיכך היה משה משתדל ליקח עצמות יוסף, לצאת ידי חובת המצוה, שנא' (משלי י, ח) חכם לב יקח מצות. ומנין היה יודע משה היכן היה קבור יוסף. אמרו שסרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור. הלך משה אצלה. אמ' לה, כלום את יודעת היכן יוסף קבור. אמרה לו, ארון של מתכת עשו לו מצרים, וטבעוהו בנהר נילוס, כדי שיתברכו מימיו. הלך משה ועמד על שפת הנהר, ואמר, יוסף, הגיעה שנת הגאולה שנשבע הב"ה לישראל לגאול אותם, והגיעה שעה שהשבעת את ישראל להעלות את עצמותיך מזה, ושכינה וכל ישראל מתעכבין לך, אם תתראה מוטב, ואם לאו, אנו נקיים ופטורין משבועתך. מיד צף ארונו של יוסף ועמד למעלה מן המים. ואל תתמה שצף ארונו של יוסף על גבי המים, שהרי צף הברזל לאלישע הנביא ע"ה, שנא' (מלכים ב ו, ה) ויהי האחד מפיל הקורה ואת הברזל נפל אל המים, ויאמר אהה אדוני והוא שאול, ויאמר איש האלהים אנה נפל ויראהו את המקום ויקצב עץ וישלך שמה ויצף הברזל. והלא דברים קל וחומר, ומה אלישע שהוא תלמיד אליהו, ואליהו תלמידו של משה ע"ה, צף הברזל מפניו, משה עצמו עא"ו. ר' נתן אומר, בתוך קבורנטי של מלכים היה, והלך משה ועמד על שפת קבורנטי, ואמ', יוסף, הגיעה שנת הגאולה לישראל שנשבע הב"ה, ואתה השבעת אותם, אם תתראה מוטב, ואם לאו, הרי אנו נקיים ופטורין משבועתך. מיד נזדעזע ארונו של יוסף ונטלו משה, שנא' (שמות יג, יט) ויקח משה את עצמות יוסף עמו. וכל אותן שנים שהיו ישראל הולכין במדבר, ארון של יוסף וארון של שכינה היו מהלכין זה בצד זה, והיו עוברין ושבין שואלין, מה טיבן של ארונות הללו, ואומרים להם, אחד של שכינה ואחד של מת. אמרו להם, וכי איפשר למת להלוך עם השכינה. אמרו, קיים זה מה שכתוב בזה. ומה אי לא דעסיק ביה משה, ישראל לא היו עוסקין ביה, והכתי' (יהושע כד, לב) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם. אמרו, כבודו בגדולים יותר מבקטנים. ואי לא דעסיקי ביה ישראל, בניו לא הוו עוסקין ביה. אמרו, כבוד במרובין יותר מבמועטין. קברו בשכם, מאי שנא בשכם. אמ' ר' חמא ב"ר חנינא, אמרו ישראל, אבותינו גנבוהו משכם, נחזיר אבדה לשכם.

אמ' ר' חמא ב"ר חנינא, מאי דכתי' (דברים יג, ה) אחרי ה' אלהיכם תלכו, וכי איפשר לו לאדם לילך אחר שכינה, והלא כבר נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, אלא הלך אחרי מדותיו. הב"ה מלביש ערומים, שנא' (בראשית ג, כא) ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם, אף אתה מלביש ערומים. הב"ה ביקר חולים, שנא' (בראשית יח, א) וירא אליו ה' באלוני ממרא, אף אתה בקר חולים. הב"ה מנחם אבלים, שנא' (בראשית כה, יא) ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, מלמד שבירך לו ברכת אבלים, אף אתה נחם אבלים. הב"ה קובר מתים, שנא' (דברים לד, ו) ויקבור אותו בגיא, אף אתה קבור מתים. דרש ר' שמלאי תורה תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים. תחלתה גמילות חסדים, שנא' (בראשית ג, כא) ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, וסופה גמילות חסדים, דכתי' (דברים לד, ו) ויקבור אותו בגיא.